

अध्याय—16

श्रीभगवानुवाच:— अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः ।

दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम् ॥ 16/1

अभयम् सत्त्वसंशुद्धिः ज्ञानयोगव्यवस्थितिः । दानम् दमः च यज्ञः च स्वाध्यायः तपः आर्जवम् ॥

Sri Bhagavaan said: Abhayam sattvasamshuddhiih gyaanayogavyavasthitih;

Daanam damashca yagyashca svaadhyaayastapa aarjavam.

Abhayam sattvasamshuddhiih gyaanayogavyavasthitih;

Daanam damah ca yagyah ca svaadhyaayah tapah aarjavam.

अभयं (निर्भयता), सत्त्वसंशुद्धिः (मन-बुद्धि की सफाई), ज्ञानयोगव्यवस्थितिः (ज्ञान-योग में निरन्तर स्थिर रहना) च (और) दानं (दान), दमः (इन्द्रियों का संयम), यज्ञः (ईश्वरीय सेवा में तन-मन-धन की आहुति), स्वाध्यायः (आत्मविषयक अध्ययन), तप (आत्म स्मृति में रहते हुए लोककल्याणार्थ शारीरिक आयास सहन करना) च (और) आर्जवं (सरलता),

Abhayam (Fearlessness), *sattvasamshuddhiih* (cleanliness/purity of mind and intellect), *gyaanayogavyavasthitih* (being constantly fixed in knowledge and remembrance), *ca* (and) *daanam* (charity), *damah* (control of senses), *yagyah* (sacrifice of one's body, mind and intellect in/for Godly service), *svaadhyaayah* (study of spiritual subject/field/topics), *tapah* (to stay in soul consciousness and tolerate physical hardships for the welfare/benefit of people) *ca* (and) *aarjavam* (simplicity),

अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शान्तिरपैशुनम् ।

दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥ 16/2

अहिंसा सत्यम् अक्रोधः त्यागः शांतिः अपैशुनम् । दया भूतेषु अलोलुप्त्वं मार्दवं ह्रीः अचापलम् ॥

Ahimsaa satyamakrodhastyaagah shaantirapaishunam;

Dayaa bhooteshvaloluptvam maardavam hreeracaapalam.

Ahimsaa satyam akrodhah tyaagah shaantih apaishunam;

Dayaa bhooteshu aloluptvam maardavam hree acaapalam.

अहिंसा (किसी को दुःख न देना), सत्यं (सत्य), अक्रोधः (क्रोध न करना), त्यागः (अशुभ का त्याग), शांतिः (शांति), अपैशुनं (दूसरों के दोष न देखना), भूतेषु दया (प्राणियों पर दया), अलोलुप्त्वं (लोभहीनता), मार्दवं (मीठापन), ह्रीः (लज्जा), अचापलं (चंचलता न होना),

Ahimsaa (Not to hurt/sadden anyone), *satyam* (truth), *akrodhah* (abstaining from anger), *tyaagah* (renunciation of evil), *shaantih* (peace), *apaishunam* (abstaining from others' fault-finding), *dayaa bhooteshu* (compassion towards all beings/ creatures), *aloluptvam* (absence of greed/ greediness), *maardavam* (sweetness), *hree* (modesty), *accapalam* (absence of fickleness/ capriciousness).

तेजः क्षमा धृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता ।

भवन्ति सम्पदं दैवीमभिजातस्य भारत ॥ 16/3

तेजः क्षमा धृतिः शौचम् अद्रोहः नातिमानिता । भवन्ति सम्पदम् दैवीम् अभिजातस्य भारत ॥

Tejah kshamaa dhritih shaucmadroho naatimaanitaa;

Bhavanti sampadam daiveemabhijaatasya bhaarata.

*Tejah kshamaa dhritih shaucam adrohah naatimaanitaa;
Bhavanti sampadam daiveem abhijaatasya bhaarata.*

तेजः (तेजस्विता), क्षमा (क्षमा), धृतिः (धैर्य), शौचं (अन्दर—बाहर की शुद्धता), अद्रोहः (द्रोह न करना) {और} नातिमानिता (अधिक मान न करना), भारत (हे भरतवंशी अर्जुन)! {ये गुण} दैवीं सम्पदं (दैवी सम्पदा सहित) अभिजातस्य (जन्म लेने वालों के) भवन्ति (होते हैं)।

Tejah (Vigor), *kshamaa* (forgiveness), *dhritih* (patience/fortitude), *shaucam* (internal as well as external purity), *adrohah* (absence of hatred) {and} *naatimaanitaa* (absence of egotism / excessive pride), (O Arjuna, the scion of *Bharata*)! {These virtues} *bhavanti* (exist / are present) *abhijaatasya* (in those born) *daiveem sampadam* (with divine qualities).

दम्भो दर्पोऽभिमानश्च क्रोधः पारुष्यमेव च ।

अज्ञानं चाभिजातस्य पार्थ सम्पदमासुरीम् ॥ 16/4

दम्भः दर्पः अभिमानः च क्रोधः पारुष्यम् एव च ।

अज्ञानम् च अभिजातस्य पार्थ सम्पदम् आसुरीम् ॥

Dambho darpo'bhimaanashca krodhah paarushyameva ca;

Agyaanam caabhijaatasya paartha sampadamaasureem.

*Dambhah darpah abhimaanah ca krodhah paarushyameva ca;
Agyaanam ca abhijaatasya paartha sampadam aasureem.*

पार्थ (हे पृथ्वी के राजा)! दम्भः (पाखंड), दर्पः ((धन—परिवार का) घमंड) च (और) अभिमानः (अभिमान) च (तथा) क्रोधः (क्रोध), पारुष्यं (कठोरता) च एव (और उसी तरह) अज्ञानं (बेसमझी)—[ये अवगुण] आसुरीं संपदं (राक्षसी सम्पत्ति के साथ) अभिजातस्य (जन्म लेने वालों के हैं)।

Paartha (O, the king of earth)! *Dambhah* (Hypocrisy), *darpah* (pride/arrogance {due to wealth and family}) *ca* (and) *abhimaanah* (egotism) *ca* (and) *krodhah* (anger), *paarushyameva* (harshness), *ca eva* (and similarly) *agyaanam* (ignorance/ foolishness) - {All these demerits} *abhijaatasya* (are of those who are born) *aasureem sampadam* (with demoniac properties).

दैवी सम्पद्धिमोक्षाय निबन्धायासुरी मता ।

मा शुचः सम्पदं दैवीमभिजातोऽसि पाण्डव ॥ 16/5

दैवी सम्पत् विमोक्षाय निबन्धाय आसुरी मता ।

मा शुचः सम्पदम् दैवीम् अभिजातः असि पाण्डव ॥

Daivee sampadvimokshaaya nibandhaayaasuree mataa;

Maa shucuh sampadam daiveemabhijaato'si paandava.

*Daivee sampat vimokshaaya nibandhaaya aasuree mataa;
Maa shucuh sampadam daiveem abhijaatah asi paandava.*

दैवी संपत् (दैवी सम्पत्ति) विमोक्षाय (विशेष रूप से दुःखों से मुक्ति के लिए है) {और} आसुरी (राक्षसी सम्पत्ति) निबन्धाय (संपूर्णतया दुःखों में बंधने के लिए) मता (मानी गई है)। पाण्डव (हे पण्डा रूपी शिव पुत्र अर्जुन)! मा शुचः ((तू) दुःखी मत हो); [क्योंकि तूने] दैवीं सम्पदं (दैवी सम्पत्ति के साथ) अभिजातः (जन्म लिया) असि (है)।

Mataa (It is considered that) *daivee sampat* (divine traits) *vimokshaaya* (lead to liberation from sorrows) {while} *aasuree* (demoniac traits) *nibandhaaya* (cause bondage of sorrows). *Paandava* (O Arjuna, the son of *Shiv* in the form of *Pandaa*)! *Maa shucah* (Do not grieve); {because, you} *asi abhijaatah* (are born) *daiveem sampadam* (with divine virtues).

द्वौ भूतसर्गो लोकेऽस्मिन्दैव आसुर एव च ।

दैवो विस्तरशः प्रोक्त आसुरं पार्थ मे शृणु ॥ 16/6

द्वौ भूतसर्गो लोके अस्मिन् दैव आसुर एव च । दैवः विस्तरशः प्रोक्त आसुरम् पार्थ मे शृणु ॥

Dvau bhootasargau loke'smindaiva aasura eva ca;

Daivo vistarashah proktah aasuram paartha me shrinu.

Dvau bhootasargau loke asmin daiva aasura eva ca;

Daivah vistarashah proktah aasuram paartha me shrinu.

पार्थ (हे पृथ्वीपति)! अस्मिन् (इस) लोके (विश्व में) भूतसर्गो (प्राणियों की सृष्टि) द्वौ (दो प्रकार की) एव (ही है)—दैवः ({सत-त्रेतायुगी} देवताओं की) च (और) आसुरः ({द्वापर-कलियुगी} असुरों की), {उनमें} दैवो (दैवी गुणों वाली सृष्टि) विस्तरशः (विस्तारपूर्वक) प्रोक्तः (बताई जा चुकी है) । {अब} आसुरं (आसुरी गुणों वाली सृष्टि को) मे (मेरे से) शृणु (सुन) ।

Paartha (O Lord of the earth)! *Eva* (There are only) *dvau* (two types of) *bhootasargau* (people/ created beings) *asmin loke* (in this world) – *Daivah* (the {Golden and Silver Aged} deities) *ca* (and) *aasura* (the {Copper and Iron Aged} demons); {of these} *daivah* (the creation/ones possessing divine qualities) *proktah* (has/having been described) *vistarashah* (in detail). {Now} *shrinu* (hear) *me* (from Me) *aasuram* (about the type of creation/ beings possessing demoniac traits).

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च जना न विदुरासुराः ।

न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते ॥ 16/7

प्रवृत्तिम् च निवृत्तिम् च जना न विदुः आसुराः ।

न शौचम् न अपि च आचारः न सत्यम् तेषु विद्यते ॥

Pravrittim ca nivrittim ca janaa na viduraasuraah;

Na shaucam naapi caacaaro na satyam teshu vidyate.

Pravrittim ca nivrittim ca janaa na viduh aasuraah;

Na shaucam na api ca aacaarah na satyam teshu vidyate.

आसुराः (आसुरी गुणों वाले) जनाः (मनुष्य) प्रवृत्तिं (करने योग्य कर्म) च निवृत्तिं (और त्यागने योग्य कर्म को) च (भी) न विदुः (नहीं जानते) । तेषु (उनमें) न शौचं (न शुद्धता), न आचारः (न सदाचार) च (और) सत्यं (सत्य) अपि (भी) न विद्यते (नहीं होता) ।

Janaa (People) *aasuraah* (possessing demoniac traits) *na viduh* (do not know) *pravrittim* (about the actions worth performing) *ca nivrittim* (and the actions worth abandoning as well). *Teshu vidyate* (They possess) *na shaucam* (neither purity/ cleanliness) *na aacaram* (nor good behavior) *na api satyam* (nor even truth/truthfulness).

असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम् ।

अपरस्परसम्भूतं किमन्यत्कामहैतुकम् ॥ 16/8

असत्यम् अप्रतिष्ठम् ते जगत् आहुः अनीश्वरम् । अपरस्परसम्भूतम् किम् अन्यत् कामहैतुकम् ॥

***Asatyamapratishtham te jagadaahuraneeshvaram;
Aparasparasambhootam kimanyatkaamahaitukam.***

*Asatyam apratishtham te jagat aahuh aneeshvaram;
Aparaspara sambhootam kim anyat kaama haitukam.*

ते (वे) जगत् (जगत् को) असत्यं (मिथ्या), अप्रतिष्ठं (आधारहीन), अनीश्वरं (ईश्वरहीन), अपरस्परसम्भूतं (एक-दूसरे के परस्पर संयोग से उत्पन्न हुआ) {और} कामहैतुकं (जिसमें काम वासना ही कारण रूप है), अन्यत् किम् (दूसरा क्या!)—[ऐसे] आहुः (कहते हैं) । [असुर लोग ही जगत् मिथ्या बताते हैं] ।

Te (They) *aahuh* (say,) *jagat* (“the world is) *asatyam* (unreal), *apratishtham* (baseless / without foundation), *aneeshvaram* (without God), *aparaspara sambhootam* (produced by mutual union with each other) *kaama haitukam* (where, the vice of lust is the only cause), *kim anyat* (what else than this!) {Only the demoniac people declare that the world is unreal. }

एतां दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ।

प्रभवन्त्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः ॥ 16/9

एताम् दृष्टिम् अवष्टभ्य नष्टात्मानः अल्पबुद्धयः ।
प्रभवन्ति उग्रकर्माणः क्षयाय जगतः अहिताः ॥

***Etaam drishtimavashtabhya nashtaatmaano'lpabuddhayah;
Prbhavantyugrakarmaanah kshayaaya jagato'hitaah.***

*Etaam drishtim avashtabhya nashtaatmaanah alpabuddhayah;
Prbhavanti ugrakarmaanah kshayaaya jagatah ahitaah.*

एतां (ऐसे) दृष्टिं (दृष्टिकोण का) अवष्टभ्य (आश्रय लेकर) नष्टात्मानः (नष्ट हुए स्वभाव वाले), अल्पबुद्धयः (क्षुद्रबुद्धि) {और} उग्रकर्माणः (क्रूर कर्म करने वाले लोग) जगतः (जगत् के) अहिताः (बैरी बनकर) क्षयाय (उसका महाविनाश करने के लिए) प्रभवन्ति (उत्पन्न होते हैं) । [जगत् को मिथ्या बताने वाले जगत् के बैरी हैं] ।

Avashtabhya (Taking shelter of / Harboring) *etaam* (such) *drishtim* (point of view), *nashtaatmaanah* (people with ruined/ demoniac nature), *alpabuddhayah* (who have small intellect) {and} *ugrakarmaanah* (perform cruel deeds), {they} *prbhavanti* (take birth / come forth) *ahitaah* (as enemies) *jagatah* (of the world) *kshayaaya* (leading it to destruction).

काममाश्रित्य दुष्पूरं दम्भमानमदान्विताः ।

मोहाद्गृहीत्वासद्ग्राहान्प्रवर्तन्तेऽशुचिव्रताः ॥ 16/10

कामम् आश्रित्य दुष्पूरम् दम्भमानमदान्विताः । मोहात् गृहीत्वा असद्ग्राहान् प्रवर्तन्ते अशुचिव्रताः ॥

***Kaamamaashritya dushpooram dambhamaanamadaanvitaah;
Mohaadgriheetvaasadgraahaanpravartante'shucivrataah.***

*Kaamam aashritya dushpooram dambha maana mada anvitaah;
Mohaad griheetvaa asat graahaan pravartante ashucivrataah.*

दुष्पूरं (कभी तृप्त न होने वाली) काममाश्रित्य (कामनाओं का आश्रय लेकर) दंभमानमदान्विताः (दंभ, मान और मद से भरे हुए) मोहात् (मूर्खता से) असद्ग्राहान् (असत्य सिद्धान्तों अथवा दुराग्रहों को) गृहीत्वा (पकड़कर) अशुचिव्रताः (अपवित्र कर्म) प्रवर्तन्ते (करते हैं)।

Aashritya (Taking shelter of) *dushpooram kaamam* (insatiable desires), *dambha maana mada anvitaah* (filled with hypocrisy, pride and arrogance), *griheetvaa* (holding/embracing) *asat grahaan* (false principles and deluded conduct) *mohaat* (out of foolishness/ ignorance), {they} *pravartante* (perform) *ashucivrataah* (impure actions).

चिन्तामपरिमेयां च प्रलयान्तामुपाश्रिताः ।

कामोपभोगपरमा एतावदिति निश्चिताः ॥ 16/11

चिन्ताम् अपरिमेयाम् च प्रलयान्ताम् उपाश्रिताः । कामोपभोगपरमा एतावत् इति निश्चिताः ॥

Cintaamaparimeyaam ca pralayaantaamupaashritaah;

Kaamopabhogaparamaa etaavaditi nishcitaah.

Cintaam aparimeyaam ca pralayaantaam upaashritaah;

Kaama upabhoga paramaa etaavat iti nishcitaah.

{वि} प्रलयान्तां (महाविनाश के साथ अंत होने वाली) अपरिमेयां (अनगिनत) चिन्तां (चिन्ताओं में) उपाश्रिताः (पड़े हुए), कामोपभोगपरमा (कामवासना का उपभोग करना ही परम पुरुषार्थ है) च (और) एतावत् ('यही सब कुछ है'), इति (ऐसा) निश्चिताः (निश्चय करने वाले हैं)।

Upaashritaah (Trapped in) *aparimeyaam* (countless) *cintaam* (worries) *pralayaantaam* (that end only with the great destruction), {they} *iti nishcitaah* (are firm in their belief that) *kaama upabhoga paramaa* (enjoying the vice of lust is the highest feat) *ca* (and) *etaavat* (it is everything).

आशापाशशतैर्बद्धाः कामक्रोधपरायणाः ।

ईहन्ते कामभोगार्थमन्यायेनार्थसञ्चयान् ॥ 16/12

आशापाशशतैः बद्धाः कामक्रोधपरायणाः । ईहन्ते कामभोगार्थम् अन्यायेन अर्थसंचयान् ॥

Aashaapaashashatairbaddhaah kaamakrodhaparaayanaah;

Eehante kaamabhogaarthamanyaayenaarthasancayaan.

Aashaapaashashataih banddhaah kaama krodha paraayanaah;

Eehante kaama bhoga artham anyaayena artha sancayaan.

{वि} आशापाशशतैर्बद्धाः ({सांसारिक} आशाओं के सैकड़ों फंदों में जकड़े हुए) कामक्रोधपरायणाः (काम-क्रोध के वशीभूत होकर) कामभोगार्थं (कामवासना को भोगने के लिए) अन्यायेन (अन्यायपूर्वक) अर्थसंचयान् (धनसंग्रह) ईहन्ते (करना चाहते हैं)।

Aashaapaashashataih banddhaah (Held in bondage by hundreds of ties of {worldly} desires) *kaama krodha paraayanaah* (under the influence of lust and anger), {they} *eehante* (wish to) *artha sancayaan* (accumulate wealth) *anyaayna* (by unfair means) *kaama bhoga artham* (for the enjoyment of vice of lust).

इदमद्य मया लब्धमिमं प्राप्स्ये मनोरथम् ।

इदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ॥ 16/13

इदम् अद्य मया लब्धम् इमम् प्राप्स्ये मनोरथम् ।

इदम् अस्ति इदम् अपि मे भविष्यति पुनः धनम् ॥

**Idamadya mayaa labdhamimam praapsye manoratham;
Idamasteedamapi me bhavishyati punardhanam.**

*Idam adya mayaa labdham imam praapsye manoratham;
Idam asti idam api me bhavishyati punah dhanam.*

अद्य (आज) मया (मुझे) इदं (यह) लब्धम् (मिल गया)। {कल} इमं (इस) मनोरथं (मनोरथ को) प्राप्स्ये (पूरा कर लूँगा)। इदं (यह) {इतना धनादि मेरे पास} अस्ति (है); पुनः (फिर) अपि (भी) मे (मेरा) इदं (इतना) धनं (धन) भविष्यति (हो जावेगा)।

“*Adya* (Today) *mayaa* (I have) *labdham* (achieved) *idam* (this). {Tomorrow} *praapsye* (I shall fulfill) *imam* (this) *manoratham* (desire). {I} *asti idam* (have this {so much wealth}); *punah api* (yet again), *idam* (even more) *dhanam* (wealth) *bhavishyati* (will be) *me* (mine).”

असौ मया हतः शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि ।

ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान्सुखी ॥ 16/14

असौ मया हतः शत्रुः हनिष्ये च अपरान् अपि ।
ईश्वरः अहम् अहम् भोगी सिद्धः अहम् बलवान् सुखी ॥

**Asau mayaa hatah shatrurhanishye caaparaanapi;
Eeshvaro'hamaham bhogee siddho'ham balavaansukhee.**

*Asau mayaa hatah shatruh hanishye ca aparaan api;
Eeshvarah aham aham bhogee siddhah aham balavaan sukhee.*

मया (मैंने) असौ (इस) शत्रुः (दुश्मन को) हतः (मार लिया है) च (और) {भविष्य में} अपरान् (दूसरे शत्रुओं को) अपि (भी) हनिष्ये (मार लूँगा)। अहं (मैं) ईश्वरः (समर्थ अर्थात् ऐश्वर्यवान हूँ), अहं (मैं) भोगी (उपभोग करने वाला हूँ), अहं (मैं) सिद्धः (सफल हूँ), बलवान्, सुखी (बलवान और सुखी हूँ)

“*Mayaa* (I have) *hatah* (vanquished) *asau* (this) *shatruh* (enemy) *ca* (and) {in future}, *hanishye* (I shall vanquish) *aparaan* (other enemies) *api* (as well). *Aham* (I) *eeshvarah* (am potent i.e. opulent), *aham* (I) *bhogee* (am the enjoyer), *aham* (I) *siddhah* (am successful), *balavaan, sukhee* (powerful and happy).”

आढ्योऽभिजनवानस्मि कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया ।

यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य इत्यज्ञानविमोहिताः ॥ 16/15

आढ्यः अभिजनवान् अस्मि कः अन्यः अस्ति सदृशः मया ।
यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य इति अज्ञानविमोहिताः ॥

**Aadhyo'bhijanavaanasmi ko'nyosti sadrisho mayaa;
Yakshye daasyaami modishya ityagyaanavimohitaah.**

*Aadhyah abhijanavaan asmi kah anyah asti sadrishah mayaa;
Yakshye daasyaami modishye iti agyaana vimohitaah.*

आढ्यः ({मैं}) धनवान् {और} अभिजनवान् (बड़े अथवा ऊँचे कुल वाला) अस्मि (हूँ)। मया (मेरे) सदृशः (समान) अन्यः (दूसरा) कः (कौन) अस्ति (है)? यक्ष्ये (यज्ञ करूँगा), दास्यामि (दान दूँगा), मोदिष्ये (आनन्द मनाऊँगा)—इति (इस प्रकार के) अज्ञानविमोहिताः (अज्ञान से मूर्ख बने हुए हैं)।

“{I} *aadhyah* (am rich) {and} *abhijanavaan asmi* (belong to a noble or affluent/influential family/clan). *Kah* (Who) *anyah asti* (else is) *sadrishah* (equal) *mayaa* (to me)? {I} *yakshye* (will perform sacrifices), *daasyaami* (will give alms/charity), *modishye* (will make merry)”- *iti* (in this way), *agyaana vimohitaah* (they are befooled/deluded by ignorance).”

अनेकचित्तविभ्रान्ता मोहजालसमावृताः ।

प्रसक्ताः कामभोगेषु पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥ 16/16

अनेकचित्तविभ्रान्ता मोहजालसमावृताः । प्रसक्ताः कामभोगेषु पतन्ति नरके अशुचौ ।।

Anekacittavibhraantaah mohajaalasamaavritaah;

Prasaktaah kaamabhogeshu patanti narake'shucou.

Aneka citta vibhraantaah moha jaala samaavritaah;

Prasaktaah kaama bhogeshu patanti narake ashucou.

अनेकचित्तविभ्रान्ताः (अनेक विचारों में भटके हुए), मोहजालसमावृताः (मोहजाल में पूरे ही घिरे हुए) {और} कामभोगेषु (कामभोग में) प्रसक्ताः (आसक्त हुए लोग) अशुचौ (गन्दे) नरके (नरक में) पतन्ति (गिरते हैं) ।
{People who are} *Aneka citta vibhraantaah* (bewildered by countless thoughts), *moha jaala samaavritaah* (entrapped in the mesh of attachment/delusion) {and} *prasaktaah* (attached to) *kaama bhogeshu* (the vice/fruit/enjoyment of lust), {they} *patanti* (fall into) *ashucou* (a dirty) *narake* (hell).

आत्मसम्भाविताः स्तब्धा धनमानमदान्विताः ।

यजन्ते नामयज्ञैस्ते दम्भेनाविधिपूर्वकम् ॥ 16/17

आत्मसम्भाविताः स्तब्धा धनमानमदान्विताः । यजन्ते नामयज्ञैः ते दम्भेन अविधिपूर्वकम् ।।

Aatmasambhaavitaah stabdhaa dhanamaanamadanaavitaah;

Yajante naamayagyaiste dambhenaavidhipoorvakam.

Aatma sambhaavitaah stabdhaa dhana maana mada avitaah;

Yajante naamayagyaiah te dambhena avidhi poorvakam.

ते (वे) आत्मसंभाविताः (अपनी प्रशंसा में फूले हुए) स्तब्धा (हठी), धनमानमदान्विताः (धन और मान-शान के नशे में चूर) नामयज्ञैः (नाममात्र के यज्ञों से) दम्भेन (दम्भ सहित) अविधिपूर्वकं (गीता विधान के प्रतिकूल) यजन्ते (यज्ञ करते हैं) ।

Aatma sambhaavitaah (Self-conceited), *stabdhaa* (stubborn), *dhana maana mada avitaah* (intoxicated by wealth, pride and opulence), *te* (they) *dambhena* (ostentatiously) *yajante* (perform sacrifices) *naamayagyaiah* (in name only) *avidhi poorvakam* (without following the principles/dictums of Gita).

अहङ्कारं बलं दर्पं कामं क्रोधं च संश्रिताः ।

मामात्मपरदेहेषु प्रद्विषन्तोऽभ्यसूयकाः ॥ 16/18

अहंकारम् बलम् दर्पम् कामम् क्रोधम् च संश्रिताः । माम् आत्मपहलेहेषु प्रद्विषन्तः अभ्यसूयकाः ।।

Ahankaaram balam darpam kaamam krodham ca samshritaah;

Maamaatmaparadeheshu pradvishanto'bhyasooyakaah.

Ahankaaram balam darpam kaamam krodham ca samshritaah;

Maam aatma pahaleheshu pradvishantah abhyasooyakaah.

{वे} अहंकारं (अहंकार), बलं (बल), दर्पं (घमण्ड), कामं (कामविकार) च (और) क्रोधं (क्रोध का) संश्रिताः (आश्रय लेकर) आत्मपहलेहेषु (अपने और दूसरे के शरीर में) {स्थित} माम् (मुझ {योग शक्तिरूप परमेश्वर} से) प्रद्विषन्तः (प्रकृष्ट रूप से द्वेष करने वाले) {और} अभ्यसूयकाः (घृणा करने वाले हैं)।

Samskritaah (By taking shelter of) *ahankaaram* (egoism), *balam* (might), *darpanam* (haughtiness), *kaamam* (lust) *ca* (and) *krodham* (anger), {they} *pradvishantah* (particularly envy) {and} *abhyasooyakaah* (hate) *maam* (Me {the Supreme Lord, in the form of power of yog} {situated/ dwelling} *aatma pahaleheshu* (in their bodies and in the bodies of others).

तानहं द्विषतः क्रूरान्संसारेषु नराधमान् ।

क्षिपाम्यजमशुभानासुरीष्वेव योनिषु ॥ 16/19

तान् अहम् द्विषतः क्रूरान् संसारेषु नराधमान् । क्षिपामि अजस्रम् अशुभान् आसुरीषु एव योनिषु ॥

Taanaham dvishatah krooraansamsareshu naraadhamaan;

Kshipaamyajasramashubhaanaasureeshveva yonishu.

Taan aham dvishatah krooraan samsareshu nara adhamaan;

Kshipaami ajastram ashubhaan aasureeshu eva yonishu.

तान् (उन) द्विषतः (द्वेष करने वाले), क्रूरान् (क्रूर), नराधमान् (मनुष्यों में सबसे नीचे) अशुभान् (पापियों को) अहं (मैं) संसारेषु (संसारचक्र में) अजस्रं (सदा) आसुरीषु ({कलियुगी} आसुरी गुणों वाली) योनिषु ({राक्षसी} योनियों में) एव (ही) क्षिपामि (फेंकता हूँ)।

Taan (Those) *dvishatah* (haters), *krooram* (cruel) *ashubhaan* (sinners), *nara adhamaan* (lowest among men) – *Aham* (I) *ajastram* (always) *kshipaami* (throw) {them} *samsareshu* (into the world-cycle) *yonishu* (into the {demonic} species) *aasureeshu* (having {Iron Aged} demoniac traits).

आसुरीं योनिमापन्ना मूढा जन्मनि जन्मनि ।

मामप्राप्यैव कौन्तेय ततो यान्त्यधमां गतिम् ॥ 16/20

आसुरीम् योनिम् आपन्नाः मूढा जन्मनि जन्मनि ।

माम् अप्राप्य एव कौन्तेय ततः यान्ति अधमाम् गतिम् ॥

Aasureem yonimaapannaa moodhaa janmani janmani;

Maamapraapyaiiva kaunteya tato yaantyaadhamaam gatim.

Aasureem yonim aapannaa moodhaa janmani janmani;

Maam apraapya eva kaunteya tatah yaanti adhamaam gatim.

कौन्तेय (हे कुन्ती पुत्र)! जन्मनि-जन्मनि (प्रत्येक जन्म में) आसुरीं ({कलियुगी} आसुरी गुणों वाली) योनिं ({मनुष्य} योनि को) आपन्नाः (प्राप्त हुए) मूढा (मूढ़जन) मां (मुझको) अप्राप्य (न पाकर), ततः (वहाँ से) अधमां (अधम) गतिं (गति को) एव (ही) यान्ति (पाते हैं)।

Kaunteya (O son of *Kunti*)! *Moodhaa* (The foolish/ignorant ones), *aapannaa* (attaining) *yonim* ({human} species) *aasureem* (having {Iron Aged} demoniac traits) *janmani janmani* (birth after birth), *apraapya* (fail to reach) *maam* (Me) {and} *yaanti* (fall into) *eva* (a still) *adhamaam* (lower) *gatim* (condition) *tatah* (than that).

त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः ।

कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतन्नयं त्यजेत् ॥ 16/21

त्रिविधम् नरकस्य इदम् द्वारम् नाशनम् आत्मनः ।

कामः क्रोधः तथा लोभः तस्मात् एतत् त्रयम् त्यजेत् ॥

Trividham narakasyedam dvaaram naashanamaatmanah;

Kaamah krodhastathaa lobhastasmaadetattrayam tyajet.

Tri vidham narakasya idam dvaaram naashanam aatmanah;

Kaamah krodhah tathaa lobhah tasmaat etat trayam tyajet.

कामः क्रोधः (काम, क्रोध) तथा लोभः (तथा लोभ)—इदं (ये) आत्मनः (आत्मा का) नाशनं (नाश करने वाले) नरकस्य (नरक के) त्रिविधं (तीन प्रकार के) द्वारं (द्वार हैं); तस्मात् (इसलिए) एतत् (इन) त्रयं (तीनों को) त्यजेत् (त्याग देना चाहिए)।

Kaamah krodhah (Lust, anger) *tathaa lobhah* (and greed) – *Idam* (These) *tri vidham* (three kinds of) *dvaaram* (gates) *narakasya* (of hell) *naashanam* (bring about the destruction/downfall) *aatmanah* (of the soul); *tasmaat* (therefore) *tyajet* (one should abandon) *etat* (all these) *trayam* (three).

एतैर्विमुक्तः कौन्तेय तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः ।

आचरत्यात्मनः श्रेयस्ततो याति परां गतिम् ॥ 16/22

एतैः विमुक्तः कौन्तेय तमोद्वारैः त्रिभिः नरः। आचरति आत्मनः श्रेयः ततः याति पराम् गतिम् ॥

Etairvimuktah kaunteya tamodvaaraistribhirnarah;

Aacaratyaatmanah shreyastato yaati paraam gatim.

Etaih vimuktah kaunteya tamodvaaraih tribhih narah;

Aacarati aatmanah shreyah tatah yaati paraam gatim.

कौन्तेय (हे कुन्तीपुत्र)! एतैः (इन) त्रिभिः (तीनों) तमोद्वारैः (अन्धकारमय नरक के द्वारों से) विमुक्तः (मुक्त हुआ) नरः (मनुष्य) आत्मनः (आत्मिक) श्रेयः (कल्याण का) आचरति (आचरण करता है), ततः (जिससे) [विष्णु रूप] परां (परम) गतिं (गति को) याति (पाता है)।

Kaunteya (O son of *Kunti*)! *Vimuktah* (Liberated from) *etaih* (these) *tribhih* (three) *tamodvaaraih* (gates of dark hell / dark gates of hell), *narah* (a person) *aacarati* (works for) *shreyah* (the wellbeing) *aatmanah* (of the soul), {and} *tatah* (thereby) *yaati* (attains) *paraam* (the supreme) *gatim* (destination/goal {in the form of *Vishnu*}).

यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामकारतः ।

न स सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिम् ॥ 16/23

यः शास्त्रविधिम् उत्सृज्य वर्तते कामकारतः।

न स सिद्धिम् अवाप्नोति न सुखम् न पराम् गतिम् ॥

Yah shaastravidhimutsrija vartate kaamakaaratah;

Na sa siddhimavaapnoti na sukham na paraam gatim.

Yah shaastra vidhim utsrija vartate kaamakaaratah;

Na sa siddhim avaapnoti na sukham na paraam gatim.

यः (जो {पुरुष}) शास्त्रविधिं (श्रीमत्भगवत् गीता विधान को) उत्सृज्य (छोड़कर) कामकारतः (अपनी मनमत के अनुसार) वर्तते (बर्तता है), सः (वह) न सिद्धिं (न सफलता को), न सुखं (न सुख को) {और} न परां गतिं (न विष्णु रूप परम गति को) {ही} अवाप्नोति (पाता है)।

Yah (He who) *utsrija* (discards) *shastra vidhim* (the principles/dictums of *Srimat Bhagvat Gita*) {and} *varate* (acts) *kaamakaaratah* (arbitrarily according to his own sweet will), *sah* (he) *avaapnoti* (attains) *na siddhim* (neither success), *na sukham* (nor happiness), *na paraam gatim* (nor even the supreme destination in the form of *Vishnu*).

तस्माच्छस्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ ।

ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुमिहार्हसि ॥ 16/24

तस्मात् शास्त्रम् प्रमाणम् ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ ।

ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तम् कर्म कर्तुम् इह अर्हसि ॥

Tasmaacchaastram pramaanam te kaaryaakaaryavyavasthitau;

Gyaatvaa shaastravidhaanoktam karma kartumihaarhasi.

Tasmaat shaastram pramaanam te kaarya akaarya vyavasthitau;

Gyaatvaa shaastra vidhaana uktam karma kartum iha arhasi.

तस्मात् (इस कारण से) ते (तेरे लिए) कार्याकार्यव्यवस्थितौ (करने योग्य कर्म और विकर्म का फैसला करने में) शास्त्रं (श्रीमत्भगवद्गीता का आदेश) {ही} प्रमाणं (प्रमाण है)। {ऐसा} ज्ञात्वा (जानकर) इह (इस {संसार} रूपी कुरुक्षेत्र अर्थात् कर्मक्षेत्र) में) शास्त्रविधानोक्तं (सर्वशास्त्रशिरोमणि गीता के संविधान में कहा गया) कर्म (कर्म) कर्तुं (करने के लिए) अर्हसि (तू योग्य है)।

Tasmaat (Therefore) *shaastram* (the injunctions of *Srimat Bhagvat Gita*) {alone} *pramaanam* (are the authority / guiding principles) *te* (for you) *kaarya akaarya vyavasthitau* (to distinguish between the worthy actions and the worthless actions). *Gyaatvaa* (Knowing) {this} *arhasi* (you stand able / ought to) *karma kartum* (perform actions / act) *shaastra vidhaana uktam* (according to the Constitution/dictums of *Gita*, the highest/jewel among all scriptures) *iha* (in this {world-like} *Kurukshetra* i.e. the field of actions).